

ДО СТОРІЧЧЯ ВИХОДУ ФОЛЬКЛОРНОГО ЗБІРНИКА ІЛАРІОНА СВЕНЦІЦЬКОГО ТА ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Ірина Коваль-Фучило

УДК [393.94:801.81]:001.816

У статті проаналізовано значення збірника голосінь і похоронних обрядів І. Свенціцького та В. Гнатюка (1912); описано основні принципи укладення збірника голосінь, підготовленого до друку науковим співробітником відділу фольклористики ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України Іриною Коваль-Фучило.

Ключові слова: голосіння, похорон, українська голосильна традиція, мотив, жанрові різновиди голосінь.

The article analyzes a significance of the I. Svientsitskyi and V. Hnatiuk collection of the lamentations and funeral ceremonies (1912). There is a description of the main principles of compiling the lamentation collection prepared by the IASFE Folkloristic Department scientist Iryna Koval-Fuchylo.

Keywords: lamentations, funeral, Ukrainian keening tradition, motif, genre variety of lamentations.

Цього року минає століття від виходу у світ спареного 31–32 тому голосінь [4] і похоронних обрядів [2]. Упорядники видання — філолог, етнограф, музеєзнавець, громадсько-культурний діяч Іларіон Свенціцький (підготував збірку голосінь) і видатний український етнограф, фольклорист, мовознавець, літературознавець, мистецтвознавець, перекладач та громадський діяч Володимир Гнатюк (зібрав етнографічні описи поховальних обрядів з різних регіонів України). За географією охоплення (це, по суті, уся територія сучасної України) та системністю подачі матеріалу (було розроблено спеціальний квестіонар [1, с. 37–39] у справі голосінь), осмисленням повноти подачі різних аспектів голосильної традиції (було опубліковано 11 студій про особливості побутування голосінь у різних регіонах), репрезентацією різновидів жанрової системи голосінь (маємо тут похоронні, поминальні, пародійні, сороміцькі голосіння) це видання було абсолютно новаторським, воно стало достойним завершенням тривалої збирацької та аналітичної роботи українських дослідників голосінь. Значення цієї праці неможливо переоцінити. Вона не втратила своєї актуальності до нашого часу. Відома російська дослідниця похоронного обряду Ольга Сєдакова цілком слушно назвала це видання «ве-

ликолепной коллекцией сведений об украинских обрядах» [3, с. 26].

Багатьом кореспондентам Етнографічної комісії було розіслано запитальники «у справі голосінь». На це прохання відгукнулося понад 30 респондентів. Усього в 31–32 томі «Етнографічного збірника» разом з передруками було репрезентовано 337 текстів, причому тут не враховано до десяти пародійних та сороміцьких голосінь, розміщених у передмовах і описах похоронних обрядів. До наукового обігу було залучено щонайменше 170 нових текстів голосінь. Географічно найповніше представлено Гуцульщину, Поділля, Бойківщину, Опілля, Буковину. Федір Коломийченко надіслав записи із Чернігівщини, а Петро Тарасевський і Данило Щербаківський — із Київщини. Деякі колекції текстів супроводжували невеликі передмови про особливості побутування голосінь на певній території. Усі тексти подано «желехівкою».

Вихід у світ «Похоронних голосінь» І. Свенціцького і «Похоронних звичаїв й обрядів» В. Гнатюка сприяв зацікавленню похоронною обрядовістю й остаточно переконав фахівців у необхідності фіксації голосінь. Записування текстів цього жанру тривало з більшою чи меншою активністю аж до нашого часу. У 1991 році в ІМФЕ ім. М. Т. Рильсько-

го НАН України був підготований до друку збірник голосінь, який мав вийти в серії «Українська народна творчість» (упорядник цього тому — С. Мишанич). На жаль, це видання так і не було опубліковано. Воно зберігається в Архівних наукових фондах рукописів і фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського (ф. 14-2, од. зб. 472, 695 арк.).

До ювілею збірника Свенціцького — Гнатюка у відділі фольклористики ІМФЕ ім. М. Т. Рильського підготовано до друку збірник голосінь (упорядник книги — І. Коваль-Фучило). Постало складне завдання: подати зібраний за весь час етнографічних спостережень матеріал за сучасними вимогами народознавчої науки. У пригоді стала польова експедиційна й архівна робота упорядника, а також досвід видання українських народних дум [5]. У підготованому виданні всі тексти голосінь поділено на чотири основні типи: наддніпрянська, поліська, бойківсько-опільська, гуцульсько-подільська голосильні традиції.

Підставою для такого поділу є, по-перше, наявність у текстах голосінь відповідних мотивів, їх специфічна вербалізація, популярність, характерна для регіону, і, по-друге, поширеність у регіоні певних різновидів жанру голосінь. Найоригінальнішою є наддніпрянська голосильна традиція. Територіально вона охоплює південні райони Київської, Чернігівської, Сумської областей, Полтавську, Черкаську, Кіровоградську, Дніпропетровську, Запорізьку, Херсонську області. Сюди також належить і традиція Слобідської України (східна частина Сумської обл., Харківська, Луганська, Донецька обл.). Це зумовлене тим, що свого часу (кінець XVII — XVIII ст.) Слобідську Україну, як і Південь України, заселяли вихідці з Гетьманщини. Для цієї традиції характерно чимало мотивів, які трапляються саме тут і малопоширені, а то й зовсім відсутні в інших традиціях. Поетичніше довершені тексти, записані на Полтавщині й півночі Чернігівщини наприкінці XIX — на початку XX ст. Голосінням із цього регіону притаманна особлива

увага до мотиву запрошення в гості. Цей мотив наявний в усіх традиціях, але саме тут він набув найбільшого розвитку, став дуже популярним:

*Та видкиля жъ васъ, мій таточку,
виглядають,
Та видкиля васъ, мій таточку,
вызыратъ?*

*Чы васъ зъ поля,
Чы васъ зъ моря,
Чы зъ високої горы,
Чы зъ чужою чужыны?*
*Та не идить, таточку, полямы, бо
нижкы поколете,
Та не идить, таточку, берегамы, бо
потонете,
А идить, таточку, тимы дорожкамы,
куды й мы идемо,
Куды мы за вами слизюнкамы стежки
прыльемо.
Та на якихъ васъ, таточку, святкахъ
дожыдають,*

Колы задля васъ столы застылають?
*Чы на Риздвяныхъ святкахъ,
Чы на Велькодныхъ святкахъ,
Чы на Святу недилоньку?*
*На Риздвяныхъ святкахъ снижкы
стежкы,
дорожечкы позамитають,
А на Велькоднихъ святкахъ велькимы
водамы позалывае,
А на Святу недилоньку спорышамы
позаростають.
А мы будемъ спорыши стругать,
Та свого батенька въ гостонькы
дожыдають (№ 31) ¹.*

*Коли ж вас, матінко, дожидати:
Чи к Різду, чи к Великодню,
Чи к Зеленій та неділоци?*
*О к Різду снігами позасипае,
О к Великодню водами позалывае,
О к Зеленій та неділоци та травом
позаростае (№ 261).*

У сучасних записах цей мотив значно редукований, а то й зовсім забутий:

*Ой синочку та мій ріднесенький!
Та коли ж ти до мене прийдеш,
Та коли ж я й тебе побачу (№ 442).*

мотив іноді трапляється і в інших голосильних традиціях, але особливого розвитку й популярності він набув саме на Поліссі і зберігся тут до нашого часу:

*І якъ ти прилітатемешъ:
Чи соловеечкомъ, чи горобеечкомъ?
І на котрой ти груші сідатимешъ,
До я вийду тебе познавати (№ 523).*

*Ныдэ' я тэбэ нэ побачу,
Ныдэ я тыбэ ны познаю (№ 547).*

*Стрічайте, виглядайте мого синочка
І пізнавайте (№ 757).*

*Стрічайте!
Ось іде ваш синочок.
Стрічайте, пізнавайте, розпитуйте
(№ 771).*

Популярним мотивом поліської голосильної традиції, що зберігся до нашого часу, є перелік сільськогосподарських робіт, яких не виконав через смерть чоловік чи батько:

*Охъ твоє поле не оранэ, твоя ніва не
вубрана!
Хто жъ буде ту роботу робить?
(№ 539).*

*Мій же косяру.
Хто ж міні буде косити,
Хто ж міні буде гурати?
Де ж я гуралника найду.
Де ж я кусяра найду? (№ 687).*

*Мій же ж косяру,
Наше ж сенокоси не косяні,
Наші ж полі не роблюні /.../
Устань, бо ж сіно некосяне,
Поле не обробляне,
Бульба ж не обігнана.
Усі ж полі наші заростають,
А ти ж був добрий хазяїн,
У нас всігда ж були сенокоси покосюні,*

*Поуля ж оброблюні,
Було все чисто й добре (№ 791).*

Бойківсько-опільська голосильна традиція функціонує у Львівській області, на півночі Закарпатської та Івано-Франківської областей. Домінуючим мотивом є уславлення померлого, а саме виголошення багатьох робіт, які виконував небіжчик, акцент на його втомі:

*То ж то ти ся положив, то ж то ти ся
наробив!*

*Хто нам робитоньки буде, хто нам
помагатоньки буде?
А ти то зі сходом сонця в поле без їдла
пішов, голодний працював (№ 806).*

*Ой шо ми маймо робити,
Та з ким я буду свої діти лишела,
Та кого ж я сі буду всього питала,
Та ви нам так помагали...
Мої рученьки,
Та ви так на нас робили (№ 868).*

*Мой золотенькі руки,
Що ви сі наробили,
Кілько ви нас нагодували (№ 843).*

Саме в межах цієї традиції досить часто натрапляємо на мотиви, які описують звичну акціональну конкретику похоронного ритуалу (наприклад, закопування померлого в землю), до того ж такі мотиви «виписані» тут в особливій натуралістичній манері:

*Таке літо гріє, а вас будут в сиру
земленьку класти.
Та вас там під сиру земленьку сховают
(№ 796).*

*Ой де ви ся вибираєте, в котрую
сторонойку,
Під сиру землейку, під зелену муравочку!
(№ 809).*

Ой як ви там будити лижатойки, в ті
сирі земляйці? (№ 811).

Де ваші кістки будуть у гробі лежати?²
(№ 838).

Приб'ють твої оченька глинов та й не
увидиш сонічка... (№ 839).

Я того ся ни сподівала,
Що ты так скоро йдеш в сыру землю
гнити (№ 853).

Весна йде, трава росте,
А ти такий молодий йдеш в землю
гнити! (№ 877).

Гуцульсько-подільська голосильна традиція поширена в Івано-Франківській, Чернівецькій, Вінницькій областях, на півдні Тернопільської, Хмельницької, на півночі Одеської областей. Для цієї традиції характерна увага до трагізму ситуації втрати близької людини, тут особливо поширені мотиви зображення нещасливого майбутнього сиріт:

Діти дрібні, як дрібна полова,
Я сама нещъислива удова.
(Имя) мій золотий, мій дорогий,
Що ти тепер наробив?²
Ти пішов, а діти-с мині полишив.
Нима кому ні діти годувати,
Ні у місто піти, ні принести,
Ні дати, ні взяти, ні привести.
Ти мене удову саму полишив (№ 895).

А тепер діток покинула.
А хто ж їх виховає,
А хто до розуму доведе?²
А буде мачуха кулаки стовкати над
твоїми синочками (№ 1097).

У гуцульсько-подільській голосильній традиції особливо популярний мотив ушанування сліду померлого. Він наявний і в інших

регіонах, але саме на Гуцульщині й Поділлі цей мотив набув найбільшого розвитку, має чимало варіантів і зберігся до нашого часу:

Станьте, мамко, станьте,
Та походіт по своїм подвіречку,
Та наробіт нам слідочків!
Ми будем ті слідочки збирати,
Будем васильчиками їх обтикати
Та по тих слідочках вас, мамко, будем
пізнавати (№ 1015).

А як ми тебе будем забувати,
А ми твоїх слідочків шукати — й не
найдемо (№ 1143).

Мамочко моя, устань, устань
Та нароби мені слідочків (№ 1181).

Встань мій татку, встань,
Та нароби мені слідочків коло хати,
А я буду ходити та ці слідочки буду
збирати,
Та їх буду в білий папірчик завивати,
Та їх буду коло душі носити.
Нароби слідочків, би я їх споминала,
А я буду ходити та й буду приклякати
Та й ці слідочки буду цілувати,
Та й вас буду згадувати, мій татку
(№ 1191).

Крім специфічних мотивів, існує ще одна важлива ознака, за якою виділено чотири голосильні традиції, — це поширеність у регіоні певних різновидів жанрової системи голосіння. І тут найпоказовішою є гуцульсько-подільська традиція, оскільки саме на Гуцульщині й Поділлі дуже популярні (збережені до нашого часу) сороміцькі голосіння, які майже відсутні в інших традиціях і трапляються лише в порубіжних зонах. Важливо, що тут маємо різні варіанти й варіації цього жанрового різновиду:

Хадзяїну мій, голубе мій!
Яєчка лежат, табачка стоїт,
Кінчик в вікно заглядає.
Ой хадзяїну мій,
Хто ж тим кінчиком буде робити,

*А хто ж ти яєчка буде їсти,
А хто ж ту табачку буде нюхати?
(№ 1076).*

*Ой жура моя, жура,
Лишилася дзюра,
Ти казав, що залатаєш,
Ти таку роздерту лишаєш (№ 1202).*

*Чо ти мене лишив,
Єйці на полиці,
Ти на лавиці (№ 1206).*

*Ти любив яйця їсти і пити,
Як ти тими своїми єйцима сі
розпорідив? (№ 1212).*

*Ой Боже, Боже,
Янтоську, Янтоську,
То-с ми садив — ззаду, спереду (№ 1219).*

У наддніпрянській голосильній традиції дуже поширені пародійні голосіння. Цей різновид голосінь відомий і в інших традиціях, але саме на Наддніпрянщині зафіксовано найбільше варіантів. Найвідомішими є два типи пародійних голосінь — за чоловіком і за тещею (див. № 4, 134, 135, 297, 374, 424, 493, 496). Саме на Наддніпрянщині їх записано чимало, і вони були зафіксовані раніше, аніж в інших традиціях. Ось найтиповіший варіант пародійного голосіння за чоловіком:

*Ой тужу' жъ я тужу'
По чужо'му му'жу.
Тай такы' й не д'рно,
За чорне'ньке ру'но (№ 149).*

Пародійні голосіння за тещею, крім Наддніпрянщини, відомі також на Поліссі (№ 567) і Поділлі (№ 1109), але це поодинокі записи, водночас на Наддніпрянщині пародійні голосіння за тещею пам'ятають до нашого часу:

*Ой тещо ж, тещо, та ти жінчина ж
мати!
Та куди ж ти йдеш, та чого ж ти з собою
дочки ж не береш?*

*Та то ж ви, було, сами масло їсте, а мені
сколо'тинки даєте'! /.../
Та ти ж мене як рідного любила,
Та було, що ти ж днями і не біла,
Ти ж мене поїла, годувала,
Та було, що вечерять давала (№ 496).*

Саме на Наддніпрянщині зафіксоване пародійне голосіння за кумою (№ 359). Між пародійними й сороміцькими голосіннями існує принципова різниця: перші висміюють нещирий жаль за померлим, а другі — невмілий плач голосильниці.

Метафоричні форми голосінь в українській традиції зафіксовані лише на Поліссі в оказіональних обрядах знищення тарганів і викликання дощу (див. № 634, 635). Водночас саме в цьому регіоні вдалося зафіксувати вірування про так звану *негласну ложку*: треба, щоб хоча б хтось голосив за померлим, тоді, якщо зберегти його ложку, буде щастити в господарстві (див. коментар до № 769). У цих двох випадках маємо апеляцію до магічної функції голосіння. У першому випадку (голосіння за тарганом і раком) оплакування є метафорою похорону, який, за народними уявленнями, допоможе досягти мети (вивести тарганів і викликати дощ), а в другому випадку маємо наочну демонстрацію магічної функції голосіння, що забезпечує успішне господарювання після втрати члена сім'ї. Схожих уявлень, пов'язаних із голосінням, в інших регіонах нам не вдалося зафіксувати.

Усі вищенаведені міркування пояснюють поділ збірника на чотири основні розділи. У межах розділів матеріал розташовано за хронологічним принципом. Це дає змогу дослідити генезу голосильного тексту, виявити зміни в текстотворенні голосінь (наприклад, занепад чи редукція певних мотивів, виникнення нових мотивів і словесних формул), а також подати разом усі тексти, записані від певного носія традиції.

Підготована книга стане в пригоді фольклористам, етнографам, дослідникам танатології, усім шанувальникам українського народно-поетичного слова.

1. *Гнатюк В.* Квестіонар у справі записування похоронних звичаїв і голосінь // *Хроніка НТШ*. – 1909. – Вип. III. – Ч. 39. – С. 37–39.

2. *Гнатюк В.* Похоронні звичаї й обряди // *Етнографічний збірник*. – Л., 1912. – Т. 32. – С. 203–426.

3. *Седакова О. А.* Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян. – М., 2004.

4. *Свенціцький І.* Похоронні голосіння // *Етнографічний збірник*. – Л., 1912. – Т. 31.

5. *Українські народні думи* : у 5 т. / [упоряд. : М. К. Дмитренко, Г. В. Довженок (тексти), С. Й. Грица (мелодії) ; передм. М. К. Дмитренка, С. Й. Грици ; ст., комент., прим. Г. В. Довженок, А. Ю. Ясенчук, Т. М. Шевчук, О. І. Шалак, Н. М. Пазяк, І. І. Кімакович ; за заг. ред. М. К. Дмитренка, С. Й. Грици ; відп. ред. Г. А. Скрипник]. – К. : ІМФЕ НАН України, 2009. – Т. 1. : *Думи раннього козацького періоду*.